

Mgr. Miroslav Tižik, PhD. preberá ocenenie Humanista roka 2013, ktoré mu udelila Spoločnosť Prometheus pri príležitosti Svetového dňa humanistov.

Vedecká poctivosť a verejná úloha sociológa

Známy americký sociológ, pôvodom Rakúšan, Peter Ludwig Berger vo svojej biografii [Dobrodružstvo náhodného sociológa](#) viac krát opakuje svoje krédo, ktorým zhodnocuje možnosti sociológie ako vedy: „Sociológia je radikálna vo svojich demaskujúcich analýzách, ale konzervatívna vo svojich praktických dôsledkoch.“ Týmto zároveň naznačuje dvojakú zodpovednosť sociológa a ukazuje dvojakosť sveta k ktorom žije. Podobne ako mnohí iní sociológovia ukazuje na odlišné princípy sveta vedy a sveta praktického života, ale zároveň ich úzku previazanosť. V tejto súvislosti hovorí o dvojitom občianstve sociológa – je vedcom aj občanom.

Ak si predstavíme, kde majú tieto dva svety svoje najsilnejšie korene, nájdeme ich v osvietenstve. Sociológia vznikla ako dieťa osvieteneckej túžby po racionálnom pochopení (a vtedy aj rozumnom riadení) sveta, rovnako ako občianstvo v modernom význame slova bolo dieťaťom osvieteneckých ideálov univerzálnych ľudských práv a rovnosti občanov v politickom spoločenstve. V tomto význame vytvorilo osvietenstvo verejnosť. Osvietenstvo prinieslo aj étos verejnej angažovanosti, ktorá sa stala výzvou nie len pre politický život, ale zároveň aj pre vedu, ktorá je súčasťou verejného politického priestoru.

Francúzsky sociológ Pierre Bourdieu a nemecký spisovateľ Gunter Grass v jednom spoločnom dialógu zdôraznili na dedičstve osvietenstva iné dve jej dôležité tradície, ktoré sú miazgou moderného sveta, prenikajúceho ako do umenia (literatúry), tak aj do vedy (sociológie). Je ňou tradícia „otvárať si hubu“ a „komickosť“. Tradícia komickosti umožňuje ukázať skutočných víťazov v tragickom svete. Sú nimi tí, ktorí aj v hrozných podmienkach, v bolesti a v neúspechoch dokážu vidieť komickú stránku ľudskej existencie a v tomto význame byť takým víťazom, akými boli Candide od Voltaira, alebo Jakub fatalista od Diderota. A sociológia v jej humanistickej tradícii je podobným rozprávaním o histórii a pohľade na svet zdola ako boli osvietenecké romány. Nie je to preberanie pohľadu víťazov, ale ide o ukázanie sveta z pohľadu neúspešných, teda z pozície aj tých, ktorí sú na okraji alebo inak vylúčení zo spoločnosti. A práve úloha „neskrotenej“ a „neskrotnej“ sociológie by som sa chcel venovať viac.

Vedecká neutralita

Jedna zo zakladateľských osobností modernej sociológie Max Weber vo svojej známej prednáške z roku 1919 [Veda ako povolanie](#) hovorí o dôležitosti hodnotovej neutrality vedeckej argumentácie. Tento jeho argument býva často zjednodušujúco využívaný na potlačanie verejného rozmeru a úlohy sociológie. Weber totiž o hodnotovej neutralite hovorí predovšetkým vo vzťahu učiteľa a študentov, dáva ju ako podmienku tohto inak veľmi nerovného vzťahu. Od vedca (aj ako učiteľa), môžeme žiadať len intelektuálnu poctivosť, teda aby uznal, že zisťovanie údajov a odpoveď na otázku, čo je hodnotou kultúry a ako máme konať, sú dva heterogénne problémy. Prorok alebo demagóg, teda ľudia zaťažení hodnotami a víziami o dobre do učebni nepatria. No Weber takýchto ľudí posielal do ulíc, do verejnej diskusie, teda tam, kde je možná kritika. Týmto pripúšťa a dokonca aj apeluje na priznanie spoločenského rozmeru života vedca.

Vo verejnom priestore však už nedochádza k neutrálnemu odstupu od sveta a nestrannému zhodnocovaniu faktov, ale aj vedec ako človek vstupuje do stretu rôznych hodnotových systémov, ktoré voči sebe stoja v nezmieriteľnom boji v snahe ukázať čo je dobré a čo zlé. „Je otrepanou múdrosťou, že niečo môže byť pravdivé, hoci a práve preto, lebo to nie je ani krásne, ani sväté, ani dobré. Veda nedokáže rozhodnúť v týchto vzájomných sporoch.“ Druhé občianstvo sociológa (vedca), teda jeho prítomnosť v každodennom živote hodnôt, mu teda umožňuje zúčastňovať sa takýchto zápasov, no len vo verejnom priestore – v tlači, na schôdzkach, v spolkoch, teda na trhovisku života (vo verejnej sfére). Veda praktickému a osobnému životu môže prispieť pozitívne predovšetkým tým, že poskytuje znalosti o technike, ako zvládnuť život, vonkajšie veci aj konanie ľudí (ako dodáva Weber – výpočtom). A zároveň ponúka metódu myslenia, jeho nástroje a jeho výučbu. Okrem toho ponúka možnosť uvažovať jasne, teda pripustiť možnosť rôznych stanovísk. V tomto ohľade sa môže vyjadriť aj o tom, aké dôsledky to pre vás môže mať,

ak sa prikloníte k jednému alebo inému hodnotovému stanovisku (božstvu).

Z Weberových charakteristík vyplýva pre sociológa (a vedca všeobecne) aj pri vstupe do verejného života jeden dôležitý záväzok. Ako vedec nemôže a nedokáže presadzovať svoje božstvo ako jediné a nespochybniteľné a v tejto relativizujúcej (no nie relativistickej pozícii) dokáže a ak chce byť intelektuálne poctivý aj musí argumentmi doložiť, prečo sa prikláňa práve k tomu božstvu, ktoré vyznáva a aké hodnoty sú pre neho osobne dôležité a o aké ciele sa snaží.

System včasného varovania

Pierre Bourdieu vo svojej slávnostnej prednáške pri preberaní ceny za vedu *Chvála sociológie* pripísal sociológom sokratovskú úlohu pôrodníkov poznania pre jednotlivcov a celé skupiny o dysfunkciách a nápatiach v rôznych inštitúciách. Nie len že predpokladal, ale bol presvedčený, že rozvoj sociológie a pokrok vedeckého poznania spoločnosti sú v súlade so všeobecným záujmom a preto sociológiu definuje ako *verejno-prospešnú činnosť*. No zároveň varuje, že by v tejto pozícii nemala bezodkladne reagovať na bezprostredné potreby „spoločnosti“ alebo tých, ktorí sa vydávajú za hovorcov spoločnosti (politikov, novinárov, úradníkov) a už vôbec nie tých, ktorí jej vládnu. A upozorňuje aj na tú časť výskumov, ktoré bohato mocní podporujú, no ktoré neslúžia k poznávaniu sociálneho sveta, ale sú nástrojom určitej sociálnej demagógie. Aj z tohto dôvodu Bourdieu vyžaduje od sociológie schopnosť reflexivity, teda schopnosti pozerat' sa na širšie spoločenské súvislosti aj svojho vlastného fungovania a teda vidieť, komu môže sociologické poznanie slúžiť a na čo môže byť využívané.

Nie len Bourdieu, ale aj iní sociológovia a intelektuáli, napríklad Jürgen Habermas, upozorňujú na riziká verejnej angažovanosti vedcov a na zvody moci (mou). Habermas vo svojej prednáške pri príležitosti získania ceny Bruna Kreiskeho *Avantgardistický cit pre relevantnosť (Čím sa vyznačuje intelektuál)* pripisuje intelektuálom podobné možnosti ovplyvňovať verejnú mienku slovom ako majú novinári, experti a politici, no napriek tomu im pripisuje iné charakteristiky ako majú uvedené skupiny. No intelektuáli sú intelektuálmi až vtedy, keď sa odvolávaním na univerzalistické hodnoty púšťajú do boja za potlačované alebo odopierané pravdy. Patria do sveta, kde sa politika nespája so štátnou činnosťou, ale ich svet je kultúrou politických sporov, v ktorej možno občanov zbaviť pút a zmobilizovať ich komunikatívne slobody (napríklad im ponúknuť okrem odkrytia mechanizmov aj slovnú výbavu a argumenty). Ak sa intelektuál obracia na verejnosť s argumentmi, musí sa obracať nie na publikum tvorené divákmi, ale obracať sa má na potenciálnych účastníkov diskusie. V ideálnom prípade ide o výmenu dôvodov a argumentov, nie o zinscenované divadlo. Aj preto politici v médiách neradi nechávajú intelektuálom nejaký priestor. Intelektuál by však nemal vplyv, ktorý získava prostredníctvom slov používať na získanie moci. Mal by sa angažovať len vtedy, ale potom v správnom okamihu – ako systém včasného varovania – keď sa veci vymknú spod kontroly. V istom okamihu sa musí dokázať znepoko-

jiť kritickým vývojom a to už v čase, keď sa iní ešte venujú bežným témam. K tomu potrebuje podľa Habermasa viacero vlastností, ktoré zároveň ukazujú na miesto verejného intelektuála vo verejnom diskurze: 1. má byť citlivý na poškodenie normatívnej citlivosti spoločnosti, 2. má opatrne predvídať nebezpečenstvá, ktoré ohrozujú spoločné formy života, 3. má mať rozvinutý zmysel pre to, čo by mohlo byť inak, 4. mal by mať predstavivosť pre načrtnutie alternatív a 5. mal by mať odvalu na polarizáciu, neslušné vyjadrenia alebo písanie pamfletov.

Obrana vedeckej nezávislosti

Habermas aj Bourdieu sa nezhodujú len na osvietenckej tradícii intelektuálov „otvárať si hubu“. Obaja upozorňujú na dôležitosť vedeckých spoločenstiev, ktoré sú tým skutočným priestorom vytvárania poznania a testovania argumentov a zdôvodnení. Podľa Habermasa si intelektuál, na rozdiel od iných verejne známych osobností, musí reputáciu vybojovať najskôr vo svojom odbore a až potom svoje argumenty, vedomosti a reputáciu verejne použije. Vedec a intelektuál nezískava reputáciu v médiách, v politickom priestore, ale ako vedec sa stáva vedcom až posvätením (uznaním) zo strany svojich kolegov, ktorí jediní môžu ukontrolovať primeranosť, vecnosť, faktickosť a korektnosť prezentovaných názorov. Bourdieu opierajúci sa o tradíciu Maxa Webera k tomu dodáva, že len nezávislá veda dokáže z logiky svojho poslania spochybňovať svoje dobové a neúplné poznanie a len ako nezávislá dokáže robiť kritický rozbor manévrovania a manipulovania zameraného na občanov, konzumentov a opierajúceho sa o zvrátené využívanie vedy. Práve nezávisle fungujúcemu spoločenstvu vedcov, tomuto neviditeľnému medzinárodnému „kolégiu“, pripisuje Bourdieu schopnosť kontrolovať prácu, pozície a postoje jednotlivého vedca a pod hrozbou vylúčenia mu zabraňuje ľahko podľahnúť profánnym zvodom a svetským kompromisom.

Mnohí však na Slovensku varujú pred nefunkčnosťou tejto samoregulácie vedeckého spoločenstva a ľahkú úplatnosť (alebo poddajnosť) vedcov zo strany politickej a ekonomickej moci. Hoci je to často argumentácia neopierajúca sa o fakty, v prípade predstaviteľov univerzít a celoštátnych vedeckých inštitúcií je veľmi časté prepájanie ich funkcií s politickými kruhmi, čo ukazuje na pomerne veľkú závislosť univerzít a výskumných inštitúcií od politickej (svoj)vôle. Bourdieu upozorňuje na jednu podmienku samorganizácie a vnútornej kontroly spoločenstva vedcov, ktorá však na Slovensku ešte nebola doteraz dôkladne garantovaná. Je ňou skutočná autonómia a to v zmysle nie len zabezpečiť (počas univerzitnej prípravy), že sociológ môže suverénne zvládnuť kolektívne výdobytky svojej disciplíny, čo by malo byť základnou a nevyhnutnou podmienkou vstupu do skutočných vedeckých debát. Autonómna sociológia, podobne ako každá veda, musí byť zároveň dôkladne reflexívna, teda sama seba brať za predmet výskumu a analyzovať všetky sociálne sily, ktoré na ňu pôsobia a ktoré môžu narušiť vedeckú logiku jej fungovania. A jednou z nevyhnutných podmienok je aj ekonomická nezávislosť vedy, obzvlášť spoločenských vied, od ekonomických a politických záujmov. Základom

nezávislosti vedy je v tomto význame autonómia voči všetkým podobám moci – vrátane moci štátu. Bourdieu svoju obranu a chválu sociológie zakončuje práve konštatovaním, že sociológia – pod podmienkou, že bude vedieť využívať ekonomickú nezávislosť, akú jej zabezpečuje štátna podpora, aby tak potvrdila svoju autonómiu voči všetkým podobám moci – môže byť jednou z kritických protimocenských síl, schopných sa účinne postaviť proti mocnostiam, ktoré a stále častejšie opierajú o skutočnú alebo domnelú vedu, aby udržiavali alebo legitimizovali svoju nadvládu.

Na Slovensku tieto apely na zachovanie nezávislosti vedy a tým aj na ochranu jej verejnoprospešného charakteru sú dnes ešte nástojčivejšie. Takáto nezávislosť ešte predtým, ako mohla byť nejako zabezpečená a včlenená ako jej prirodzená súčasť, začala byť napádaná zo strany politikov, ekonomických záujmov a aj zo strany tých vedcov, pre ktorých je veda len nástrojom ich osobných a kariérnych cieľov a ktorí aj reputáciu svoju vlastnú a aj celých svojich vedných disciplín ponúkajú moci. Všetky volania po vede pre prax, apely na presadzovanie štátnych objednávok pre vedcov, volania po vstupe súkromného kapitálu do vedy, ambície vyťažiť z vedy maximálny profit a iniciatívy na zrušenie pracovnoprávnej ochrany vedcov v mene zvyšovania ich produktivity a kvality sú útokom na nestrannosť a samostatnosť vedy a sú snahou podriať vedu politickým a ekonomickým záujmom mocných. Je to doslovná snaha o potlačenie osvieteneckej tradície „otvárať si hubu“. Pierre Bourdieu v úvode svojej oslavy sociológie vystupuje v pozícii hovorca všetkých sociológov a v prítomnosti predstaviteľov Francúzskej republiky žiadal o možnosť pre všetkých spoločenských vedcov, aby mohli využívať všetky symbolické, ale aj hmotné výhody, ktoré sú spojené so skutočným uznaním ich práce. Myslel pri tom na všetkých tých, ktorí sa musia najdôležitejšie obdobie svojho života pretĺkať, bez akejkoľvek istoty, že raz budú môcť nájsť stabilné pracovné miesto ako výskumníci alebo pedagógovia, teda istoty pozície, ktorá by im mohla zaistiť slušné pracovné podmienky.

Hranice objektivity

Na tomto mieste by bolo potrebné poctivo priznať hranice objektivity vo verejnom prejave vedca a teda aj mojej objektivity, ako autora. Peter Berger k tomu konštatuje, že hoci objektivita patrí k snahe sociálneho vedca pochopiť svet, necharakterizuje všetku jeho existenciu. Ak má byť veda naozaj vedou, musí byť „hodnotovo nezaťažená“. Ale „hodnotovo nezaťažený“ vedec by pôsobil ako morálne monštrum. Každý vedec je členom komunity vedcov uznávajúcej špecifické kánony analýzy. Ale je tiež členom politickej komunity a podriaďuje sa rovnakým morálnym súdom ako ktokoľvek druhý. Tieto dva klobúky sú úplne odlišné. V záujme čestnej reklamy by malo byť vždy jasné, „pod ktorým klobúkom bolo urobené to alebo ono prehlásenie.“ Môj príspevok by mal byť vystúpením v mene všetkých tých vysokoškolských pedagógov, ktorým už roky výnimka zo zákonníka práce neumožňuje byť nezávislým od svojich vedúcich pracovísk a mať perspektívu tvorivého a kontinuálneho rozvo-

ja poznania. Rád by som vystúpil v mene všetkých vedcov vo verejných inštitúciách (SAV a iné), ktorým zatiaľ síce ešte nestihli odobrať výhodu stabilného pracovného miesta, ale ktorí sú už roky vystavovaní tlakom a ponižovaním zo strany politikov a manažérov vedy, ktorí ich systematicky a dlhodobo obviňujú z neefektivity, zaháľky, zbytočnosti a nekonkurencieschopnosti. A v mene týchto pseudoargumentov ich chcú zmenou zákonov obráť o posledné istoty, hoc aj o istotu stabilného, hoci aspoň malého platu. Rád by som vystúpil v mene všetkých tých, ktorí sú si vedomí ohrozenia verejnej úlohy vedy a politických a komerčných tlakov, ktorým sú dennodenne vystavení.

Moja pozícia teda teraz a ani v iných verejných vystúpeniach nie je vedecky neutrálna, ale opiera sa o tradíciu osvietenstva a demokratických princípov organizácie spoločnosti, lebo len v takýchto podmienkach môže byť veda skutočnou vedou s jej osudom nekonečnej neistoty v poznaní a v jej verejnej úlohe „uschopňovania slobodných občanov“. Pierre Bourdieu za znak neo-liberalizmu považuje spochybňovanie dedičstva osvietenstva. Tento prúd, ktorý v západnej Európe silne pôsobí od 80. rokov a u nás od pádu minulého režimu, označil ako konzervatívnu revolúciu. Konzervatívnu ju označuje preto, lebo obnovuje minulosť a tým, že sa prezentuje ako pokroková, premaľováva regres na progres. A rovnako aj tí, ktorí prebojovávajú tento regres, majú aj regresívny vzťah (a ja by som dodal, že aj spôsoby a predstavy o svete). Veľkou silou tejto konzervatívnej revolúcie je, že je to „progresivistické“ reštaurovanie. Vo vede je vidieť nahrádzanie demokratických samosprávnych mechanizmov pseudobyrokratickým riadením, ktoré viac ako byrokratický systém vojenských inštitúcií alebo fabriek pripomína feudálnu svojvôľu a patrónstvo zo strany vlastníkov katedier, výskumných pracovísk a to aj s tomu prislúchajúcimi praktikami zaobchádzania s akademickým nevoľníctvom, ktoré získalo označenia ako prekariát.

Vedci na smiech

Začal som popisom dvoch stránok osvietenstva – je ním integrovanie komickosti do jadra kultúry (a s tým spojená nutnosť sebareflexie) a vytvorenie verejnosti. Preto by som ako sociológ ukončil svoju úvahu pohľadom na obraz sociológa vo verejnosti, ktorý môže dobre vyjadriť aj nasledujúci vtip z knihy Petra Bergera, narážajúci aj na samotnú podstatu ľudskosti: „Kto je to sociológ? Človek, ktorý potrebuje grant vo výške milióna dolárov, aby našiel svoju vlastnú cestu do najbližšieho nevestinca.“

Miroslav Tížik

Prednesené na Dni humanistov, pri príležitosti udeľovania [Cien humanistov za rok 2013](#), dňa 21. 6. 2013 v Justihov sieni Primaciálneho paláca v Bratislave.